

CZU: 316.473:316.454.5:316.48

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7408403>

REDESCOPERIREA UNUI CONCEPT: REPREZENTĂRILE SOCIALE POLEMICE

(câteva sinteze teoretice: 1988-2008)

Natalia COJOCARU

Universitatea de Stat din Moldova

Deși în ultimii ani sporește oarecum numărul studiilor care abordează subiecte legate de reprezentările sociale polemice (RS polemice), există relativ puține cercetări care analizează modul în care este utilizat conceptul în studiile empirice, fenomenele care generează apariția unor RS polemice sau impactul pe care îl produc aceste reprezentări la nivel social și intergrupuri. Realizarea unor studii de sinteză la această temă ar oferi un suport valoros pentru analiza evoluției conceptului, în vederea identificării specificului și a caracteristicilor acestor tipuri de reprezentări. Conceptul este revelator pentru a explica diverse controverse sociale sau istorice, interacțiuni conflictuale și dinamici opoziționale la nivel intergrupuri. În acest fel, considerăm că studiul RS polemice, atât în vederea unor generalizări teoretice, cât și pentru ilustrări empirice, reprezintă o adevărată „mină de aur” în contextul sociopolitic actual.

Cuvinte-cheie: clasificarea reprezentărilor sociale, reprezentări sociale polemice.

REDISCOVERY OF A CONCEPT: POLEMICAL SOCIAL REPRESENTATIONS

(some theoretical syntheses: 1988-2008)

Although in recent years the number of studies that address the concept of polemical social representations (polemical SR) has somewhat increased, there is relatively little research that analyzes how it is used in empirical studies, the phenomena that generate the emergence of polemical SR, or the impact of these representations at the social and intergroup level. Hence, a theoretical synthesis on this topic would provide valuable support for the analysis of the evolution of the concept, in order to identify the specifics and characteristics of these types of representations. The concept is revealed for understanding various social or historical controversies, conflictual interactions and oppositional dynamics at the intergroup level. In this way, we consider that the study of polemical SR represents a real "gold mine" in the current sociopolitical context, both for the theoretical generalizations and for empirical illustrations.

Keywords: classification of social representations, polemic social representations.

Introducere

Conceptul de „RS polemică” a fost descris pentru prima dată de S.Moscovici în cadrul unui articol publicat în 1988. Aceste reprezentări, scrie Moscovici [13], apar în cadrul unui conflict sau controverse sociale, se manifestă prin contradicții la nivel intergrupuri, se exclud reciproc și sunt deseori exprimate ca un gen de dialog cu un interlocutor imaginar. La nivel societal, RS polemice nu sunt împărtășite de întreaga comunitate, dat fiind aspectul conflictual pe care îl exprimă la nivel intergrupuri. Deși conceptul se dovedește extrem de util în vederea înțelegerii conflictelor social-politice și a controverselor sociale, totuși, în mod surprinzător, a fost mai puțin în atenția cercetătorilor din domeniul RS (Jost și Ignatow, 2001): există relativ puține studii empirice care fac referință la acest concept și mai puține dintre ele încearcă să dezvolte conceptul [apud 15]. Considerăm că realizarea unor studii de sinteză la această temă ar oferi un suport valoros pentru dezvoltarea teoretizării cu referire la RS polemice¹, care ar putea contribui la o mai bună înțelegere a evoluției conceptului de „RS polemică”, în vederea identificării specificului și caracteristicilor acestor tipuri de reprezentări și a impactului social pe care îl produc la nivel intergrupuri. În acest articol vom analiza doar studiile publicate în primele două decenii de la apariția conceptului (1988-2008)².

¹ Se remarcă faptul că, deși mai multe articole citează studiul lui S.Moscovici [13], mai puține se referă la clasificarea RS. Totuși, în ultimii ani se atestă o creștere a numărului de studii. Ne-am propus să analizăm cele mai semnificative achiziții teoretice și empirice, de la apariția conceptului (1988) și până la perioada actuală, în vederea evidențierii specificului și caracteristicilor acestor tipuri de reprezentări și a impactului societal pe care îl produc la nivel intergrupuri. În acest articol vor fi analizate studiile publicate în perioada (1988-2008), cu intenția de a reveni ulterior cu un articol de sinteză privind studiile publicate după 2009 până în prezent.

² Pentru perioada menționată (1988-2008), au fost examinate per total 26 de studii care se referă la clasificarea lui S.Moscovici (1988), dintre care 21 analizează nemijlocit conceptul de „RS polemică”.

Clasificarea reprezentărilor sociale: câteva repere

Cercetările teoretice din domeniul RS s-au concentrat în mod special asupra clarificării modului de organizare și structurare a conținutului unei RS și mai puțin asupra identificării unor tipuri de reprezentări. O încercare de clasificare a RS aparține chiar autorului teoriei reprezentărilor sociale, S.Moscovici [13], care evidențiază, în funcție de relațiile intergrupuri și de gradul de împărtășire socială, trei tipuri: *RS hegemonice*, *RS emancipative* și *RS polemice*³. Primul tip exprimă conținuturi consensuale pentru întreaga societate, celelalte două tipuri sunt rezultatul circulației cunoașterii și aparțin unor subgrupuri care se pot afla în relații conflictuale cu restul societății.

În opinia lui S.Moscovici, *RS hegemonice* sunt dominante, uniforme, coercitive și sunt împărtășite de un grup majoritar (un partid, o comunitate sau o națiune) sau sunt impuse de un grup dominant. Ele nu sunt formate în cadrul grupului, ci sunt transmise în conținuturi deja prestabilite. Sunt reprezentări consensuale, indiscutabile și prevalează în majoritatea practicilor simbolice și afective ale grupului. Din acest punct de vedere, sunt similare ideologiilor sau reprezentărilor colective și rămân relativ neschimbate timp îndelungat. Exemple de acest tip: reprezentarea istoriei din manualele școlare [7] sau reprezentarea genului la copii [Duveen și Llord, 1993 *apud* 6].

RS emancipative, scrie S.Moscovici, corespund intereselor unui grup minoritar care, în timp, ar putea fi acceptate la scară largă. Deși pot fi într-un fel autonome, nu intră în contradicție cu cele hegemonice. Sunt viziuni complementare cu referire la un anumit fenomen, ale unor subgrupuri din cadrul unei societăți, care circulă la nivel social fără a intra în conflict unele cu altele și fără a crea disensiuni la nivelul relațiilor intergrupuri. Drept exemplu ar putea fi reprezentările științifice despre boală care sunt tratate preluat și acceptate de populație.

Respectiv, *RS polemice* sunt reprezentările ce apar în cadrul unui conflict social și sunt determinate de relațiile intergrupuri antagoniste. Deseori sunt exprimate ca un gen de dialog cu un interlocutor imaginar. RS polemice apar în cadrul unui context intergrupuri tensionat și, dat fiind natura conflictuală a acestora, nu sunt împărtășite de întreaga societate. Ele reprezintă încercarea unui grup minoritar de a schimba reprezentările hegemonice, având un rol esențial în producerea schimbărilor sociale [24]. După J.Liu *et al.* [10], RS polemice sunt deja un indicator al conflictelor sociale și, spre deosebire de cele hegemonice, apar în cadrul societăților neomogene. RS polemice ale grupurilor în conflict se fundamentează pe ancorări diferite, opuse, care se exclud reciproc [12].

1988-2008: cele mai importante achiziții teoretice și empirice

Unul dintre primele articole cu trimitere la clasificarea tripartită a lui S.Moscovici este cel scris de Răty și Snellman, în 1992. Analizând criticile aduse teoriei reprezentărilor sociale (TRS) în acea perioadă, autorii identifică puncte comune între teoria lui Moscovici și abordarea retorică a lui Billig (1988): „societatea gânditoare” este, în viziunea lui Billig, o „societate care polemizează” (eng. *arguing society*), în care pozițiile polemice și controversale se aud neîncetat [*apud* 17]. Spre deosebire de abordarea discursivă (Potter și Litton, 1985), propusă ca o abordare alternativă pentru TRS, abordarea retorică a lui M.Billig poate fi considerată un punct de vedere complementar. Criticile legate de relația pe care o are grupul cu reprezentările pe care le elaborează au stat la baza clasificării RS: polemice, hegemonice și emancipative, constată Răty și Snellman. Clasificarea dată aduce anumite clarificări, scriu autorii finlandezi, însă lansează alte întrebări legate de descrierea procesului fiecărui tip de reprezentări sociale.

La cinci ani după apariția articolului lui S.Moscovici (1988), primul studiu empiric în care se utilizează noțiunea de RS polemică este cel realizat de Canter și Monteiro în 1993 [*apud* 15]. Autorii se întreabă dacă pot fi identificate grupuri sociale care împărtășesc un anumit tip de reprezentare (hegemonică, emancipativă sau polemică) și dacă pot fi clarificate astfel diferențele dintre tipurile de RS descrise de S.Moscovici. Utilizând o metodologie complexă, derivată din psihologia ambientală, studiul lor vizează RS a ocupațiilor în diferite medii rezidențiale din Brazilia. Participanților le-au fost prezentate diferite arii ocupaționale, fiind rugați să indice care sunt mediile rezidențiale și clasele sociale specifice pentru aceste ocupații, inclusiv să presupună ce gen de ocupații ar putea să aibă copiii celor care provin din aceste medii. Astfel, o RS hegemonică este considerată a fi modul consensual în care toți participanții, indiferent de locul lor de proveniență, cred că

³ Se constată, totuși, că S.Moscovici oferă doar o descriere succintă a clasificării, la p.221-222, și din motive pe care nu le cunoaștem nu a mai revenit ulterior la această clasificare. Astfel, această clasificare a rămas cumva în umbra unor dezbateri teoretice ale momentului.

ocupațiile sunt direct legate de mediul de proveniență (de ex., toți participanții cred că un „politician” va proveni mai curând din clasa de mijloc). RS emancipate acceptă că există anumite caracteristici comune pentru cei care practică un anumit gen de ocupație, indiferent de mediul în care locuiesc (de ex., o astfel de RS este reprezentarea „vânzătorului stradal”, care poate fi întâlnit în diferite medii rezidențiale, ocupația dată poate fi practică de diferite persoane). În viziunea cercetătorilor, RS polemice sunt ceva intermediar între cele hegemonice și cele emancipative, evidențiind similarități și diferențe între diferite grupuri (de ex., membrii unui grup trebuie să aibă ocupații specifice pentru un anumit spațiu, dar diferite de ale altor grupuri cu care se află în relații controversate). Autorii consideră că mai curând putem vorbi de RS ale ocupațiilor în societatea braziliană.

În contextul analizei clasificării propuse de S.Moscovici, într-un studiu publicat în 1994, Wagner [22] identifică trei câmpuri de cercetare în domeniul RS:

- 1) RS ca forme ale cunoașterii comune care desemnează modul în care sunt integrate și popularizate ideile științifice la nivelul simțului comun;
- 2) RS ca forme ale cunoașterii comune care desemnează modul în care sunt reprezentate diferite aspecte ale realității sociale, în funcție de specificul contextului cultural (de ex., relațiile de gen, boala, sănătatea, corpul uman etc.);
- 3) RS ca forme ale cunoașterii comune care desemnează modul în care sunt reprezentate diferite aspecte legate de structura socială, anumite probleme sociale sau evenimente politice temporare (de ex., xenofobia, protestele sociale, inegalitățile sociale, șomajul etc.). Acestea din urmă sunt considerate a fi RS polemice.

Autorul crede că apariția RS este posibilă în societățile moderne tocmai datorită faptului că se acceptă posibilitatea divergenței de opinii. Astfel, se creează un câmp de discuții, deseori polemice, comunicarea este intensă, ceea ce poate atrage după sine schimbări în RS hegemonice. Un exemplu de RS polemică, după Wagner [22], este studiul lui Giacomo (1980) despre un protest studentesc, care reflectă confruntarea dintre mai multe RS aflate în opoziție și explică eșecul acestuia. Giacomo constată că în reprezentarea studenților despre mișcarea de protest se contestă crearea comitetului de protest, pe care ei îl consideră incompatibil cu simbolurile, credințele și normele împărtășite de ei, ceea ce a compromis adeziunea pe termen lung și în consecință a determinat eșecul acțiunilor de protest.

Un an mai târziu, în 1995, Wagner [23] revine cu un articol la aceeași temă. În cadrul unui studiu empiric, autorul explică diferențele dintre „reprezentările idiografice” (cunoaștere care se bazează doar pe experiența individuală și nu este neapărat împărtășită la nivelul grupului) și „reprezentările holomorfe” (meta-cunoașterea atribuită grupului referențial, convingeri politice sau ideologice împărtășite și de ceilalți membri ai grupului). În cazul RS polemice, subliniază Wagner, reprezentările individuale sunt atribuite și celorlalți membri ai grupului. Chestionarul utilizat în cercetare conține 10 itemi care se referă atât la reprezentările ideografice (de ex., „animalele de companie ținute în casă ne fac viața mai bună”), cât și la cele holomorfe (de ex., „preservarea naturii trebuie să fie prioritară în raport cu bunăstarea economică”). Subiecții (total: 160 de persoane) erau rugați să aprecieze câți oameni în general, câți membri din ingroup și câți din outgroup ar avea aceleași convingeri. Conform datelor, nu există diferențe privind convingerile individuale atunci când subiecții se referă la aprecierea gradului de consens la nivel ingroup și outgroup, în schimb se înregistrează diferențe în raport cu convingerile ideologice și politice.

Studiul lui Verkuyten [21] din 1995 analizează legătura dintre simboluri și RS, inclusiv cele polemice. Simbolurile au un rol important în viața indivizilor, scrie autorul: ele exprimă valorile de bază, credințe și idei și se manifestă în special în contextul relațiilor intergrupuri, în situații de conflict, când semnificația acestora devine subiect de discuție, mobilizând masele la acțiune. În contextul analizei Crizei din Golf (1991), considerată de Verkuyten un conflict social care a generat apariția unor RS polemice, autorul încearcă să explice de ce simbolurile au o influență atât de puternică. Conținutul polemic în RS a crizei din Golf este determinat de pozițiile celor care susțin războiul și ale celor care se opun intervenției militare, iar simbolurile au un rol esențial în mobilizarea maselor, subliniază autorul. Materialul folosit pentru analiză constă din articole de ziar, emisiuni de știri, discursuri pro sau antirăzboi, inclusiv au fost realizate experimente pentru a vedea care este impactul unor simboluri. Legătura dintre simboluri și RS este explicată de autor astfel: în primul rând, TRS explică importanța simbolurilor în contextul social și determină percepțiile, judecățile și comportamentul pe care îl adoptă indivizii; în al doilea rând, crede Verkuyten, studiul semnificației sociale a simbolurilor ar putea contribui la dezvoltarea teoriei RS.

M. Verkuyten mai constată că nu orice simboluri sunt importante pentru grup și nu toate au aceeași pondere în formarea RS. Semnificația simbolurilor trebuie analizată reieșind din 1) legătura pe care o au cu anumite categorii sau imagini familiare (ancorare); 2) măsura în care se transformă în conținuturi obiectivate, perceptibile, și devin parte a vieții cotidiene (obiectivare) și din 3) frecvența utilizării, care ar condiționa formarea și transformarea RS (transcendentalizare). Tot în acest context, autorul observă că a fost mai puțin studiat modul în care sunt exprimate RS în context intergrupuri opozițional. RS se construiesc prin opoziție cu alte RS, respectiv cei care impun un anumit punct de vedere urmează să confrunte un altul.

Conceptul de RS polemică a fost analizat și în cadrul unui studiu privind RS a strategiilor de comunicare ale companiei Benetton [de Rosa și Losito, 1996, *apud* 15]. În anii '90, compania a lansat o campanie publicitară atipică, în care produsul comercial sau numele firmei era absent: diverse probleme sociale erau obiectivate prin imagini șocante conținute în posterele companiei. Indirect, prin enunțarea acestor controverse sociale, compania a reușit să câștige mai multă vizibilitate și implicit să obțină profitul dorit. În acest caz, strategia publicitară adoptată de companie a generat o serie de RS polemice: pe de o parte, era criticată, fiindcă își urma scopul de a vinde cu orice preț; pe de altă parte, era considerată originală și în beneficiul societății. Pentru a identifica aceste polemici, autorii au folosit în calitate de stimuli imagini ale campaniei din 1992-1993 și brandul companiei. Rezultatele evidențiază atitudini bipolare în raport cu imaginile publicitare: criticate și apreciate în același timp. Totuși, rezultatele confirmă succesul campaniei publicitare – „a reușit să vândă pulovere, provocând discuții legate de diverse probleme sociale”.

Vala *et al.* [20] consideră că un aspect important în studiul RS care plasează grupurile în opoziție este nu doar conținutul propriu-zis al acestor RS, ci și *validitatea* acestui conținut. Prin trei studii experimentale, realizate în 1998, Vala *et al.* explorează cum sunt validate credințele care diferențiază grupurile sociale și creează opoziții la nivel intergrupuri în cazul RS polemice. Mecanismele de validare a unei RS polemice se produce în funcție de gradul de consens și diferențiere intergrupuri, scriu cercetătorii; astfel, membrii unui grup validează poziția ingroup-ului și o invalidează pe cea a outgroup-ului. Autorii consideră că argumentul privind validarea socială a credințelor și opiniilor necesită anumite revizuri: dacă două grupuri au poziții diferite la nivel intergrupuri, dar aceste poziții sunt consensuale la nivel ingroup, atunci aceste poziții sunt considerate adevărate, deoarece sunt împărtășite de membrii unui grup.

Se constată că gradul de consens social în validarea opiniilor a fost studiat în special la nivel individual (*v.* teoria comparării sociale, Festinger, 1954), însă autorii se întrebă: cum sunt validate credințele în cazul RS hegemonice și al celor polemice? Dacă în cazul RS hegemonice, care sunt stabile și coercitive, se pune mai puțin problema chestionării validității acestora, atunci în cazul RS polemice se va produce confruntarea cu alte grupuri sociale în vederea validării și legitimării acestor reprezentări. Validarea RS polemice se face prin diferențierea ingroup-ului de alte grupuri sociale, subliniază Vala *et al.* [20], analizând variabilitatea ingroup-ului ca o strategie de validare a RS polemice (percepția eterogenității ingroup și a omogenității outgroup). O sursă grupală omogenă (outgroup-ul) este percepută a fi mai puțin credibilă decât un ansamblu de indivizi eterogeni, iar grupul de apartenență (ingroup-ul) este perceput mult mai divers decât este în realitate. Rezultatele studiilor arată că invalidarea poziției outgroup-ului se face prin atribuirea omogenității: ei toți au aceeași poziție; prin urmare, această poziție nu este adevărată.

În 1998, Rätty și Snellman [18] revin la discuția privind RS polemice în cadrul unui articol despre RS a fenomenului educațional, la părinți și profesori, în contextul unor schimbări și reforme școlare în Finlanda. Autorii consideră utilă teoria RS, deoarece permite a analiza nu doar influența grupului sau a instituției în formarea unor reprezentări, ci ia în considerare și contextul interrelațional, interdependent, al instituției și grupului în articularea conținutului RS. Discursul educațional la etapa actuală, scriu cercetătorii finlandezi, se structurează în jurul a două tipuri de reprezentări, organizate pe dimensiunea individualism/colectivism: „inteligența ca un construct natural” (bazată pe principiul selectivității în procesul educației) și „inteligența ca un construct social” (care are la bază principiul egalizării în procesul educației).

În Anglia și în SUA, scriu Rätty și Snellman [18], noile reforme educaționale au la bază noțiunea de „individualism competitiv”, care este contrară principiilor educaționale din Finlanda, din perioada anilor '70-80, care se sprijină pe politica „comprehensivității”, prin care educația este văzută ca un instrument de egalizare la nivel social (fiecare are șanse egale la educație). Aceste reforme au generat anumite controverse legate în primul rând de educația copiilor dotați și supradotați, inegalități sociale sau consecințe ale competiției acerbe în cadrul școlii, creând, astfel, teren pentru apariția unor RS polemice. În studiul lor, cercetătorii s-au întreb:

cum va fi influențat conținutul RS a educației în funcție de modul în care este abordat conceptul de inteligență și de poziția socială a grupului (după nivelul de expertiză și statusul socioeducațional)? Conform rezultatelor, principiul selectivității și diferențierii în educație este susținut de profesori și de părinții cu un status socio-educational înalt, iar principiul egalității – de părinții cu un status socioeducațional scăzut. Autorii prezintă un punct de vedere esențial cu referire la controversele din conținutul RS polemice: conținutul polemic al unei reprezentări este discutabil și interpretabil în funcție de context (contextul socioistoric), dar și de tipul de relații intergrupuri.

Liu *et al.* [10] se referă la clasificarea lui S.Moscovici în cadrul unui studiu din 1999 privind RS a istoriei la populațiile *maori* (descendenți polinezieni) și *pakeha* (descendenți europeni) din Noua Zeelandă. Autorii analizează RS a istoriei, având la bază TRS, teoria identității sociale și teoria dominării sociale. Conform datelor, *Tratatul de la Waitangi* este considerat a fi cel mai important eveniment din istoria țării, care fundamentează suveranitatea și identitatea națională pe principii de egalitate. Aspectele polemice din RS a celor două grupuri se referă la prioritizarea unor evenimente istorice în raport cu altele: în timp ce populația *maori* se axează mai mult pe evenimentele istorice de până la venirea europenilor, populația *pakeha*, dimpotrivă, consideră a fi mai importante evenimentele ce s-au produs odată cu stabilirea europenilor în Noua Zeelandă. Cei din urmă negând chiar numele ce le este atribuit – *pakeha* (un cuvânt într-o limbă străină, având mai curând conotații negative).

În cadrul unui studiu realizat în 2000, analizând cum diferite grupuri sociale din Argentina prezintă cultura afro-americană, Frigerio [4] identifică tipuri de discurs (hegemonic, subordonat și științific). Chiar dacă nu se referă propriu-zis la teoria RS, putem observa asemănarea cu termenii folosiți de Moscovici în clasificarea pe care o propune. Frigerio descrie reprezentările pe care le folosesc membrii grupului afro-argentinian cu referire la tradiție, etnicitate și cultură, sprijinindu-se pe date științifice, inclusiv pe versiuni ale grupurilor afro-uruguayean și afro-brazilian și pe modul în care se contrapun aceste reprezentări cu versiunile hegemonice (guvernamentale sau antropologice). Autorul mai constată că chiar în interiorul grupului (afro-american) pot fi desprinse câteva reprezentări competitive, în funcție de regiunea sau țara din care provin.

Studiul realizat de Augoustinos și Penny [1] descrie traiectoria unui concept mai puțin familiar – *reconcilierea*, care derivă din universul reificat al cunoașterii politice, fiind preluat treptat la nivelul cunoașterii comune, consensuale. Astfel, autorii analizează modul în care RS despre reconciliere se formează și se răspândește în societatea australiană. În studiu se arată că discuțiile despre reconciliere sunt marcate de numeroase controverse și contestații sociale, ceea ce și determină caracterul polemic al reprezentărilor sociale.

Breakwell [2001, *apud* 15] analizează diferențele dintre cele trei tipuri de RS (hegemonice, emancipative și polemice) și conexiunile acestora cu reprezentările individuale. Mai exact, autoarea se referă la gradul de autonomie pe care fiecare tip de RS o oferă indivizilor în formarea unor reprezentări individuale, subliniind că RS hegemonice nu permit prea multe devieri de conținut la nivel individual, în schimb RS emancipative și cele polemice presupun anumite variații individuale. Aceste variații sunt determinate de expunerea la contexte ingroup diverse (în cazul celor emancipative) sau de contexte intergrupuri conflictuale (în cazul celor polemice). Autoarea subliniază rolul activ al indivizilor în transmiterea unor RS: indivizii cu un status superior (poziție socială, nivel de expertiză etc. – condiții esențiale pentru schimbare și inovare) vor fi mult mai capabili de a influența formarea și transformarea RS. Breakwell se întreabă dacă totuși putem vorbi în mod real de trei tipuri de RS distincte sau de anumite etape în formarea și evoluția unei RS. RS polemice sunt reprezentări concurente ale unor grupuri aflate în conflict și vor avea acest statut atât timp cât persistă conflictul, însă dacă contextul se schimbă și conflictul intergrupuri nu mai este actual, atunci cel mai probabil RS polemice ar putea să se transforme în RS emancipative, admite autoarea. Totuși, ulterior, în cadrul unui studiu din 2007, analizând rolul pe care îl are RS a hazardului în amplificarea riscului, Breakwell acceptă ideea unor categorii separate [13]. Autoarea analizează diferența dintre aceste trei tipuri de RS, în funcție de scopul pe care îl au la nivelul reprezentărilor individuale.

În studiul privind RS a istoriei în Malaysia și Singapore, Liu *et al.* [9] au identificat asocieri pozitive între RS ale istoriei și etnicitate. Autorii au constatat că RS a istoriei este mai curând hegemonică, consensuală, la toți participanții și că lipsa conținuturilor polemice la nivelul reprezentării ar putea fi un indicator al lipsei unor dezbateri polemice la nivel social. O altă concluzie a autorilor este că, chiar și într-o societate multiculturală, poate fi asigurată o RS a națiunii controlată, consensuală și hegemonică. La final, cercetătorii lansează câteva întrebări în legătură cu RS polemice sau hegemonice: sunt RS polemice cauza sau rezultatul unui conflict intergrupuri, respectiv, RS hegemonice sunt cauza sau rezultatul unității naționale?

Un alt exemplu de RS polemică este prezentat în studiul realizat de Ben-Asher [2] – RS a serviciului militar naval în Israel. Autoarea descrie că elementele polemice din această reprezentare se referă la riscurile la care se expun militarii din serviciul naval care își desfășoară activitatea în apele poluate ale râului Kishon. În acest fel, RS hegemonică – datoria față de stat și obligativitatea serviciului militar – intră în contradicție cu îngrijorările părinților privind starea de sănătate a fiilor care se află în serviciul militar marin (incidența crescută a cazurilor de cancer în rândul acestora). În acest caz, subliniază autoarea, îngrijorările specifice pe care le au în general părinții (expunerea la situații de risc în luptele pentru apărarea statului) sunt dublate de riscurile privind sănătatea fiilor, urmare a activității desfășurate într-un mediu poluant.

O ilustrare a acestei clasificări – RS hegemonice, RS emancipative și RS polemice – apare și în studiul realizat de Liu [11]. În acest studiu se vorbește nu de trei RS, ci de trei modalități de răspândire a acestora (hegemonică, emancipativă și polemică). Dimensiunile emancipative și polemice ale unei reprezentări, scrie Liu, sunt activate în condiții contextuale specifice și cu referire la anumite sfere ale vieții, reflectând schimbări și conflicte de ordin social, economic, politic sau ideologic din cadrul unei societăți. Astfel, din punctul de vedere al autorilor, o reprezentare poate fi în același timp hegemonică, emancipativă, dar și polemică. Autorii consideră istoria o sursă de simboluri și reprezentări care pot uni sau divide grupurile sociale, respectiv, RS hegemonice unesc, RS polemice divizează, iar RS emancipative apar ca o instanță intermediară între primele două.

Muchi-Faina [2004, *apud* 13] prezintă ilustrări empirice ale RS hegemonice și polemice în cazul stereotipurilor gender și al relațiilor intergrupuri. RS a femeii a fost identificată în baza definițiilor oferite de un grup de studenți (subiecți de gen feminin și masculin). Autorul consideră că elementele hegemonice și polemice sunt prezente în conținutul oricărei reprezentări, iar elementele polemice pot fi identificate într-un context intergrupuri, atunci când favoritismul ingroup devine evident. Conform autorului, diferențierea dintre cele două „niveluri” din conținutul RS – *hegemonic* și *polemic* – permite delimitarea unor aspecte legate de stereotipurile sociale gender. Elementele hegemonice (consensuale) sunt prezente în conținutul RS ale ambelor grupuri (subiecți de gen masculin și subiecți de gen feminin), iar elementele polemice apar în conținuturi diferite la nivelul RS a fiecărui grup în parte.

Analizând RS ale evenimentelor istorice din India, Sen și Wagner [19] constată că interpretarea evenimentelor implică grupuri aflate în opoziție, având la bază clivaje religioase. Concluziile studiului, fundamentate pe datele culese din 20 de interviuri cu subiecți de religie musulmană și hinduistă, evidențiază aceste antagonisme la nivel simbolic. Autorii numesc aceste reprezentări – „reprezentări hetero-referențiale” și cred că acestea ar putea fi considerate o formă *borderline* a RS polemice din clasificarea lui S.Moscovici (1988). Reprezentările date se află la extreme, subliniază autorii, și ceea ce înseamnă prilej de bucurie pentru un grup, înseamnă, de fapt, suferință pentru un alt grup, și invers.

În cadrul unui studiu din 2005, Liu și Hilton [8] argumentează că RS ale istoriei sunt strâns legate de identitatea unui grup. În general, constată autorii, istoria se prezintă ca niște memorii colective ale conflictelor dintre diferite grupuri, care legitimează și susțin acțiunile grupurilor în prezent. După caz, scriu Liu și Hilton, în funcție de gradul de identificare a diferitor grupuri etnice cu identitatea statului (supraordonată), RS ale istoriei pot fi *hegemonice* (reprezentări consensuale la nivel social), *emancipative* (versiuni diferite ale istoriei care circulă fără a crea conflicte la nivel intergrupuri) sau *polemice* (reprezentări conflictuale ale diferitor grupuri).

Deaux și Villey [3] identifică elemente polemice în RS ale cetățeniei și migrației, în special cu referință la categoria imigranților care au ajuns în SUA în mod ilegal. Autorii susțin că, aplicând clasificarea tripartită a RS, se vor evidenția trei imagini distincte ale imigrantului. Imigranții, scriu ei, resping ideea de a fi incluși în categoria „cetățeni ilegali” doar pentru simplul fapt că au traversat frontiera în mod ilegal, varianta alternativă, polemică, ce se propune este „cetățeni fără acte” („undocumented” în engleză sau „sans papiers”, în franceză). Totodată, subliniază autorii, conținutul unei reprezentări reflectă relațiile intergrupuri și pozițiile de putere într-un cadru social; astfel, categoria „cetățeni fără acte” oferă un alt statut decât cel al „cetățenilor ilegali”. Cu alte cuvinte, RS polemice pot fi considerate și un mod de contestare a statusului unui grup într-o societate și revendicarea unei poziții sociale care le-ar oferi mai multă recunoaștere socială.

O analiză a celor trei tipuri o găsim și în cadrul unui studiu prezentat de Gillespie [5]. Reprezentările alternative, pe care autorul le definește drept reprezentări percepute ale *Celuilalt*, permit conștientizarea de către individ a pluralității RS, unele dintre ele fiind RS aflate în competiție. În viziunea lui Gillespie, dacă RS hegemonice resping complet reprezentările alternative, atunci RS emancipative și cele polemice sunt însoțite

de o serie de reprezentări alternative. El aduce exemple din studiul lui S.Moscovici despre RS a psihanalizei în societatea franceză. Reprezentarea psihanalizei în presa liberală, scrie autorul, este mai curând un tip de RS emancipativă, circulând de rând cu o serie de reprezentări alternative. RS polemică se referă în general la o singură reprezentare alternativă majoră, aceasta fiind reprezentarea unui *Alter Ego* cu care se polemizează intens. Reprezentarea din presa comunistă, scrie Gillispie, poate fi un exemplu clar în această privință, comunismul fiind într-un conflict ideologic cu capitalismul. Prin urmare, pentru comuniști psihanaliza nu este decât o ideologie capitalistă care încearcă să ascundă sursele reale ale conflictelor sociale (fiind explicate prin intermediul complexelor), fapt întâlnit în special în SUA. În cazul acestui tip, reprezentările alternative sunt negate prin diverse bariere semantice, analizate de Gillespie în studiul citat.

La clasificarea tripartită a RS se referă și Pop [14,16], în cadrul unui studiu privind protestele legate de Roșia Montană (o localitate din Munții Apuseni, România, devenită celebră prin conflictul generat de exploatarea minieră a zonei propusă de *Roșia Montană Gold Corporation*). Autoarea consideră ca acest conflict demonstrează emergența unor RS polemice. În cadrul unui studiu au fost analizate RS ale studenților, iar în alt studiu – producțiile vizuale cu referire la conflict („o bătălie a ideilor” prin imagini). Proiectul minier de la Roșia Montană, constată Pop, pare să pună în față două opțiuni exclusive: dezvoltare economică, prin minerit, și protejarea mediului, fără minerit.

Concluzii și direcții ulterioare de studiu

Deși clasificarea RS propusă de S.Moscovici în 1988 este uneori menționată și aplicată în studiile din domeniu, se atestă relativ puține încercări de a lărgi cunoașterea în domeniu. Studiile analizate în acest articol ne determină să constatăm că în primii ani pare să fie un concept oarecum abandonat: se atestă relativ puține studii, discuții sau dezvoltări teoretice ale conceptului de RS polemică și a clasificării RS în sens general. Clasificarea este utilizată în cadrul unor studii empirice, însă fără a se veni cu anumite dezvoltări ale acesteia. Studiile în care este aplicată această clasificare se rezumă mai mult la descrierea tipurilor de RS (hegemonice, emancipative sau polemice).

După 2000, conceptul este readus în aria studiilor teoretice și empirice, suscitând dezbateri: principala dezbaterie legată de clasificarea lui S.Moscovici și implicit de conceptul de RS polemică este dacă totuși putem vorbi de trei categorii separate: *hegemonice*, *emancipative* sau *polemice* sau de o evoluție a unei RS în proces de formare. Unii autori admit că, totuși, sunt trei tipuri distincte, alții, dimpotrivă, cred că mai curând sunt niște etape în dinamica unei RS sau chiar un mod de exprimare diferit pentru aceeași reprezentare în contexte diferite.

În acest context, suntem de acord cu C.Howarth, care subliniază că o problemă care necesită un studiu aprofundat vizează dinamica și tensiunile ce apar în procesul impunerii unor reprezentări (care devin *hegemonice*) și trecerea „sub tăcere” a reprezentărilor opoziționale (a celor *polemice*), cu alte cuvinte, cum sunt marginalizate anumite versiuni ale realității. RS polemice sunt reprezentări care suscită controverse intense și tensiuni la nivel societal, au un statut marginal, nu sunt împărtășite de întreaga societate și sunt determinate de relații intergrupuri antagoniste. Reieșind din asta, un alt subiect de interes considerăm că ar mai fi și: cât timp o reprezentare polemică rămâne *polemică*?

Sunt și alte întrebări care necesită răspunsuri: cum se manifestă diverse tipuri de obiecte de reprezentare în anumite contexte sociale; cum se articulează aceste obiecte în cadrul interacțiunilor sociale și, respectiv, ce tipuri de reprezentări generează – *hegemonice*, *emancipative* sau *polemice*? În aceeași ordine de idei, studiile ulterioare trebuie să analizeze cum și în ce condiții ideologice este posibilă transformarea RS polemice în RS hegemonice; ce se întâmplă cu RS polemice care nu ating un statut hegemonic la nivel societal și cum sunt negociate subiectele controversate și RS polemice la nivel societal și intergrupul?

Referințe:

1. AUGOUSTINOS, M. and PENNY, S.L. Reconciliation: the genesis of a new social representation. In: *Papers on Social Representations*, 2001, vol.10, p.4.1-4.18.
2. BEN-ASHER, S. Hegemonic, Emancipated and Polemic Social Representations: Parental Dialogue, Regarding Israeli Naval Comandos Training in Polluting Water. In: *Papers on Social Representations*, 2003, no.12, p.6.1-6.12.
3. DEAUX, K. and VILLEY, S. Moving people and shifting representations. Making immigrant identities. In: Moloney, G. and Walker, I. (Eds.). *Social representations and identity. Content, process, and power* (ch. 2). New York: Palgrave Macmillan, 2007, p.9-30.

4. FRIGERIO, A. Blacks in Argentina: Contested representations of culture and ethnicity: Comunicare prezentată la „Meeting of the Latin American Studies Association”, Maimi, 16-18 martie 2000.
5. GILLESPIE, A. Social representations, alternative representations, and semantic barriers. In: *Journal for the Theory of Social Behavior*, 2008, vol.38, no.4, p.375-391.
6. GLĂVEANU, V.P. What differences make a difference? A discussion of hegemony, resistance and representation. In: *Papers on Social Representations*, 2009, vol.18, p.2.1-2.22.
7. HOWARTH, C. A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representation theory. In: *British Journal of Social Psychology*, 2006, vol.45, p.65-86.
8. LIU, J. and HILTON, D. How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. In: *British Journal of Social Psychology*, 2005, no.44, p.537-556.
9. LIU, J., LAUWRENCE, B. and WARD, C. Social representation of history in Malaysia and Singapore: on the relationship between national and ethnic identity. In: *Asian Journal of Social Psychology*, 2002, vol.5, p.5-20.
10. LIU, J., WILSON, M., McCLURE, J. and HIGGINS, R. Social identity and the perception of history: cultural representations of Aotearoa/ New Zealand. In: *European Journal of Social Psychology*, 1999, vol.29, p.1021-147.
11. LIU, L. Sensitising concept, themata and sharedness: A dialogical perspective of social representations. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 2004, no.34 (3), p.249-265.
12. MONTIEL, C. and GUZMAN, J. Social representations of a controversial peace agreement: Subjective public meanings of the GRP-MILF MOA. In: *Philippine Political Science Journal*, 2011, vol.32, no.35, p.37-72.
13. MOSCOVICI, S. Notes towards a descriptions of social representations. In: *European Journal of Social Psychology*, 1988, vol.18, p.211-250.
14. POP, A. It is Red or Green? The construction of social realities through photographs; the physical environment and social community of Roșia Montană. In: *Sociologie Românească*, 2008b, vol.6, no.3-4, p.101-115.
15. POP, A. On the notion of polemic social representations – theoretical developments and empirical contributions. In: *Societal and Political Psychology Review*, 2012, vol.3, no.2, p.109-124.
16. POP, A. Roșia Montana în reprezentările sociale ale studenților. În: *Analele Universității Creștine „D.Cantemir” (Seria Științe Politice)*, București, 2008a, p.101-117.
17. RĂTY, H. and SNELLMAN, L. Making the unfamiliar familiar – some notes on the criticism of the theory of social representations. In: *Ongoing Productions of Social Representations*, 1992, vol.1(1), p.3-13.
18. RĂTY, H. and SNELLMAN, L. Social representation of educability. In: *Social Psychology of Education*, 1998, vol.1, p.359-373.
19. SEN, R. and WAGNER, W. History, emotions and hetero-referential representations in inter-group conflict: the example of Hindu-Muslim relations in India. In: *Papers on Social Representations*, 2005, vol.14, p.2.1-2.23.
20. VALA, J., GARCIA-MARQUES, L., GOUVEIA-PEREIRA, M. and LOPES, D. Validation of polemical social representations: introducing the intergroup differentiation of heterogeneity. In: *Social Science Information*, 1998, vol.37, no.3, p.469-492.
21. VERKUYTEN, M. Symbols and social representations. In: *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 1995, vol.25(3), p.263-284.
22. WAGNER, W. Fields of research and socio-genesis of social representations: a discussion of criteria and diagnostics. In: *Symposium on Social Representations*, 1994, vol.33(2), p.199-228.
23. WAGNER, W. Social representations, group affiliation, and projection: knowing the limits of validity. In: *European Journal of Social Psychology*, 1995, vol.25, p.125-139.
24. ZAMPERINI, A., MENEGATTO, M., TRAVAGLINO, G. and NULMAN, E. Social representations of protest and police after the Genoa G8 summit: a qualitative analysis of the activist accounts of events. In: *Papers on Social Representations*, 2012, vol.21, p.15.1-15.30.

Date despre autor:

Natalia COJOCARU, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Psihologie, Științe ale Educației, Sociologie și Asistență Socială, Universitatea de Stat din Moldova.

Email: natalia.cojocaru@usm.md

ORCID: 0000-0001-8885-3865

Prezentat la 26.10.2022